

УДК 343.431

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075685>

Ю.Ю. ЗАБУГА,

асистентка кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук, м. Харків, Україна; e-mail: zabugaulia1@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1805-515X>

Т.О. МИХАЙЛІЧЕНКО,

доцентка кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук, доцентка, м. Полтава, Україна; e-mail: myhailichenko_t@yahoo.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4668-3375>

ФОРМИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЛЮДИНИ: ЧАСТИНА II

YU.YU. ZABUHA,

Assistant, Chair of Criminal Law # 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ph.D. in Law, Kharkiv, Ukraine; e-mail: zabugaulia1@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1805-515X>

T.O. MYKHAILICHENKO,

Ass. Professor, Chair of Criminal Law and Criminal Legal Subjects, Poltava Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University, Ph.D. in Law, Poltava, Ukraine; e-mail: myhailichenko_t@yahoo.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4668-3375>

TYPES OF HUMAN EXPLOITATION: PART II

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми передбачена у ст.149 чинного Кримінального кодексу України. На сьогодні Робочою групою з питань розвитку кримінального права майже завершена робота над Проектом нового Кримінального кодексу України, який також містить аналогічну норму (ст.4.5.7). Вбачається, що вказані норми потребують свого доопрацювання. Особливу увагу варто приділити поняттю експлуатації людини. Як свідчить аналіз сучасної юридичної літератури, йому приділяється недостатньо уваги з боку науковців, незважаючи на те, що це поняття виступає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони даного злочину. Видається, що відкритий перелік форм експлуатації є надто широким, і може бути скорочений за рахунок виділення більш загальних форм експлуатації. **Метою** статті є: встановлення індивідуальних ознак, властивих поняттю "медична експлуатація людини"; розкриття змісту таких форм експлуатації, як вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, примусова вагітність та примусове переривання вагітності, які закріплені у п.1 прим. до ст.149 КК України; вироблення пропозицій щодо законодавчого удосконалення норми, передбаченої ст.149 КК України. **Методи.** Дедуктивний метод було використано для узагальнення існуючих точок зору щодо змісту поняття "медична експлуатація" як в українській, так і в іноземній науковій літературі. Завдяки аналізу та синтезу здійснено дослідження структури цього поняття. Логіко-семантичний метод дослідження надав можливість встановити особливості тлумачення змісту, який вкладається в поняття "медична експлуатація людини". Догматичний метод використано задля виявлення недоліків і встановлення способів удосконалення перелічених у вітчизняному законодавстві форм експлуатації людини. **Результат.** Встановлені індивідуальні ознаки медичної експлуатації людини та проаналізовані всі форми з переліку, що містяться в п.1 прим. до ст.149 КК України, які можуть бути віднесені до неї. **Висновки.** Доведено, що перелік форм експлуатації, передбачений у п.1 прим. до ст.149 чинного КК України, підлягає скороченню, а окремі форми потребують уточнення назв. Окремі форми експлуатації (такі як: вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, примусова вагітність, примусове переривання вагітності) доцільно об'єднати під загальною назвою "медична експлуатація людини". Окрім того, встановлені індивідуальні ознаки такої форми експлуатації.

Ключові слова: медична експлуатація людини; вилучення органів; проведення дослідів над людиною без її згоди; примусова вагітність; примусове переривання вагітності

Problem statement. Article 149 of the Criminal Code of Ukraine in force criminalizes human trafficking. To date, the 'Working Group for the Development of Criminal Law' has almost completed work on the Draft New Criminal Code of Ukraine, which also contains a similar provision (Article 4.5.7). It is seen that these norms need to be refined. Particular attention should be spared to the concept of human exploitation. An analysis of the modern legal literature has shown that scientists do not spare enough attention to this notion, although it is a necessary feature of the subjective side of the crime. It seems that the open list of exploitation types is very wide, and can be reduced due to singling out wider types of exploitation. **Purpose** are: ascertaining individual features, on the notion of "medical human exploitation"; revealing the essence of exploitation types including organ/tissue removal, conducting illegal experiments, forced pregnancy, forced abortion, which are fixed in paragraph 1 of note of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine; developing proposals regarding the legislative improvement of the norm provided by Article 149 of the Criminal Code of Ukraine. **Methods.** The deductive method was used for summarizing perspectives regarding the contents of the notion "medical exploitation" in the Ukrainian as well as foreign academic literature. Due to the analysis and synthesis, the study of the structure of this notion has been undertaken. The application of comparative-legal method has allowed determining the specificities of interpreting the meaning assigned to this notion. The Formal-Dogmatic approach has been employed to identify gaps and establish ways of improving the types of human exploitation listed in the national legislation. **Results.** Individual features of medical exploitation have been identified, and all types from the list, which are fixed in paragraph 1 of note of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine, and can be applied to this group, have been analyzed. **Conclusion.** It has been summarized that the list, which is fixed in paragraph 1 of note of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine, needs to be reduced and some names of types need to be renamed. Some exploitation types (organ/tissue removal, conducting illegal experiments, forced pregnancy, forced abortion) should be combined under the general name of "medical exploitation". In addition, individual features of this type of exploitation have been established.

Key words: *medical exploitation; organ/tissue removal; conducting illegal experiments; forced pregnancy; forced abortion*

Постановка проблеми

Як зазначалося в першій частині нашої роботи, у ст.149 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачена відповідальність за такий конвенційний злочин, як торгівля людьми. Для нашої держави питання подолання цієї проблеми є надзвичайно важливим, оскільки Україна – це країна-постачальник та країна-транзитер "живого товару" [1]. Раніше також відмічалося, що станом на 18.10.2019 р. Міністерством соціальної політики (далі – Мінсоцполітики) надано статус "особа, яка постраждала від торгівлі людьми" 867 людям (серед яких 860 постраждалих – це громадяни України, 7 – іноземці), з яких 333 жінок, 446 чоловіків, 85 дітей (31 хлопчик та 54 дівчинки) [2]. Станом на 03.12.2020 р. Мінсоцполітики відзвітувало про 132 особи, яким було надано статус постраждалих від торгівлі людьми (серед них: 130 постраждалих – це громадяни України, 2 – іноземці), з яких 33 особи – це жінки, 97 осіб – чоловіки, 2 – діти (всі хлопчики). 52 особи постраждали від трудової експлуатації, 5 – від сексуальної, 2 стали жертвами примусового втягнення у зайняття жебрацтвом, 64 – використання у збройних конфліктах [3].

При цьому незважаючи на всі зусилля, які докладають як державні органи, так і неурядові організації для подолання цього явища, лише за 4 місяці 2021 р. ще 24 особи отримали статус "особа, яка постраждала від торгівлі людьми", з

яких 20 – чоловіки та 4 жінки. Основними формами експлуатації були: трудова (13 випадків), використання у збройних конфліктах (9 випадків), сексуальна та втягнення у зайняття жебрацтвом (по 1 випадку кожна) [4]. Також відповідно до даних Мінсоцполітики у травні 2021 р. ще 6 особам було встановлено відповідний статус¹ [5]. Наведені дані дозволяють констатувати, що незважаючи на зусилля, яких докладає Уряд² та громадські організації в боротьбі із торгівлею людьми, суттєвих результатів у цьому напрямку досягти, на жаль, поки що так і не вдалося. Саме цим і обумовлюється доцільність подальших досліджень науковцями норми, передбаченої ст.149 КК України, спрямованих на її законодавче вдосконалення, кінцевою метою яких має бути досягнення невідворотності кримінальної відповідальності для осіб, що вчинили цей злочин. Особливо це є актуальним в умовах, коли Робоча група з питань розвитку кримінального права завершує плідну роботу над текстом

¹ У той же час постановою Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми" від 26.05.2021 р. № 531 повноваження щодо встановлення цього статусу відійшли до компетенції Національної соціальної сервісної служби України.

² Відповідно до аналітичних збірників "Trafficking in Persons Report. June 2020" та "Trafficking in Persons Report. June 2021" Україна не повною мірою докладає зусиль для викорінення торгівлі людьми [6; 7].

проєкту нового КК [8].

Питання торгівлі людьми завжди залишається в центрі уваги наукової спільноти як в Україні, так і за її межами. Так, однією із останніх вийшла монографія А.В. Андрушка "Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи", де окреме місце відводиться аналізу складу злочину, передбаченого ст.149 КК України, реалізації кримінальної відповідальності за нього, кримінологічній характеристиці та детермінації торгівлі людьми, а також основним напрямом запобігання цього злочину [9]. Як вітчизняних, так і закордонних вчених продовжують цікавити підстави та передумови існування цього явища в конкретній державі чи регіоні, його наслідки, способи боротьби з торгівлею людьми, а також дослідження питань кримінальної відповідальності за цей злочин (Г.Т. Пачулі [10], Н. В. Плахотнюк, Т. В. П'ятковська [11], Є.П. Сергеева [12], Я.Г. Лизогуб [13] та ін.). Окремим блоком наукових доробок виступають наукові праці, які містять критику та пропозиції щодо статей розділу 4.5 "Злочини проти волі і гідності людини" Проєкту КК України [14; 15; 16, с.51–53; 17, с.48–50]. Водночас питанням щодо форм експлуатації людини й надалі приділяється недостатньо уваги.

Як зазначалося раніше, однією із важливих криміноутворюючих ознак складу злочину "торгівля людьми", виступає його мета – експлуатація людини, яка у поєднанні із специфічними формами діянь, що утворюють об'єктивну сторону цього злочину, визначає його підвищену суспільну небезпечність і дозволяє відмежовувати його від суміжних кримінальних правопорушень [1, с.31].

Отож, продовжуючи роздуми щодо форм експлуатації людини, в межах цієї статті розглянемо такі з них, як: а) вилучення органів, б) проведення дослідів над людиною без її згоди, г) примусова вагітність та д) примусове переривання вагітності.

Метою цієї роботи є: 1) дослідження тих форм експлуатації, які не охоплюються поняттями сексуальної чи трудової експлуатації людини, оскільки їх аналіз було здійснено у попередній публікації [1] та зосереджуються на використанні людини як біологічної істоти або відповідних властивостей та здатностей її організму; 2) аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в частині встановлення порушень прав і свобод, гарантованих Конвенції про захист прав людини та основопо-

ложних свобод; 3) вироблення пропозицій щодо законодавчого удосконалення норми, передбаченої ст.149 КК України. Її новизна полягає в дослідженні змісту та співвідношення понять "біологічна експлуатація", "медична експлуатація" та "експлуатація в біомедичній сфері"; наведенні аргументів на користь того, що більш вдалим терміном, який потрібно використовувати як родове поняття для позначення таких форм експлуатації людини, як вилучення анатомічних матеріалів, проведення дослідів над людиною без її згоди, примусове сурогатне материнство (п.1 прим. до ст.149 КК України), є поняття "медична експлуатація"; встановленні індивідуальних ознак останньої; доведенні, що така самостійна форма експлуатації, як "вилучення органів" нині термінологічно не відповідає чинному законодавству; доведенні, що поняття "примусова вагітність" є не досить вдалим в контексті торгівлі людьми та подальшої їх експлуатації, а тому пропонується замінити його на "примусове сурогатне материнство". Доведено, що вказівка на примусове переривання вагітності, як самостійну форми експлуатації, підлягає виключенню. Завданням статті є встановлення більш вдалого терміну для позначення таких форм експлуатації, про які йдеться у п.1 прим. до ст.149 КК України, як: вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, примусова вагітність та примусове переривання вагітності; встановлення індивідуальних ознак такого поняття; розкриття змісту та поширеності на практиці тих форм експлуатації людини, що охоплюються цим поняттям за чинним КК України, а також критично оцінити, наскільки вдалим є ті терміни, які використовує законодавець для їх позначення у чинному кримінальному законі та пропонується використовувати в проєкті нового Кримінального кодексу.

Емпіричну базу дослідження становлять: 1) рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), в яких констатовано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція 1950 р.); 2) 153 обвинувальних вироків, постановлених судами України за ст.149 КК за останні 6 років і 6 місяців.

Поняття медичної експлуатації як форми експлуатації людини

Загальновідомим є підхід до об'єднання частини форм експлуатації людини, передбачених у п.1 прим. до ст.149 КК України, в групи. Так, виділяють "сексуальну" та "трудова" експлуатацію. У той же час А. Орлеан запропонував

об'єднати ще частину форм, про які йдеться у п.1 прим. до ст.149 КК, у групу т. зв. "біологічної" експлуатації людини. До цієї форми дослідник загалом слушно відносить: "1) експлуатацію у сфері репродукції та використання репродуктивних матеріалів людини (незаконне використання жінки для виношування та народження дитини; незаконне отримання та використання статевих клітин (гамет) людини; незаконне створення, отримання та використання ембріонів та плодів людини; незаконне отримання та подальше використання фетальних матеріалів); 2) експлуатацію у сфері вилучення та використання органів, тканин, клітин людини та її крові; 3) експлуатацію у сфері використання людського організму для дослідів" [18, с.64–65].

Погоджуючись із доцільністю виділення ще однієї самостійної групи, варто поставити питання щодо коректності запропонованої вченим назви. Огляд наукової літератури, як вітчизняної, так і зарубіжної, дозволив дійти висновку, що ця назва не зустрічається у публікаціях, присвячених торгівлі людьми. Англійські джерела взагалі не знають такого поняття як "biological exploitation" в аспекті цього явища. Натомість ми знайшли інші відповідники, наприклад, у С. Варма та Ч. МакКерол (Varma and McCarroll, 2021), але які теж не можна назвати дуже поширеним, – "medical exploitation" [19] або ж, у Д. Резнік (Resnik, 2003), якщо йдеться про вилучення органів чи проведення дослідів над людиною, – "exploitation in biomedical research" [20].

Тож який із варіантів більш вдалий: "біологічна", "медична" експлуатація, чи може "експлуатація в біомедичній сфері"? Відповідно до тлумачного словника української мови значеннями терміну "біологічний" є: 1) стосовний до біології – науки про закономірності життя і розвитку організмів; 2) стосовний до життя, життєвих процесів організму [21, с.83]. "Медичний" в свою чергу, означає: 1) стосовний до системи наукових знань та практичної діяльності, метою яких є зміцнення та збереження здоров'я, продовження життя людей, попередження та лікування захворювань людини; 2) стосовний до діяльності лікаря; лікарський; 3) який застосовується в лікуванні; лікувальний [21, с.655]. А "біомедичний" – це той, що стосується до біомедицини – розділу медицини, що вивчає процеси, які відбуваються в організмі на біологічному рівні [21, с.83]. На підставі викладеного, видається, що поняття "експлуатація в біомедичній сфері" є невдалим поняттям, оскільки є вузьким і може охоплювати лише вилучення органів та прове-

дення дослідів над людьми. Що ж до "біологічної експлуатації", то вбачається, що цей термін є надто широким, оскільки і сексуальна, і трудова експлуатація теж ґрунтуються на біологічних властивостях людини. Натомість поняття "медична експлуатація" означатиме, що має місце експлуатація людини в медичних цілях, яка передбачає використання властивостей організму потерпілої від торгівлі людьми особи задля зміцнення/збереження здоров'я чи продовження життя інших людей, вирішення їх проблем в репродуктивних цілях тощо. Це відбувається за рахунок здатності: а) наших організмів приживлювати чужі пересажені органи, а також "приймати" кров, тканини тощо, та використовувати в подальшому їх як власні; б) жінки народжувати дитину (дітей) від будь-якого чоловіка як шляхом природного, так і штучного запліднення, в тому числі з використанням чужих гамет; в) екстраполяції даних, отриманих внаслідок дослідів над людиною, на невизначене коло осіб. Отож, на нашу думку, найбільш вдалим поняттям для цієї групи форм експлуатації людини є саме поняття "медична експлуатація".

Водночас слушним є застереження А. Орлеана, що "кримінально-правове забезпечення охорони людини від біологічної експлуатації потребує переосмислення і серйозних змін, які мають враховувати біоетичні напрацювання" [18, с.64]. Нинішня ж ситуація свідчить, що цій формі експлуатації людини приділяється недостатньо уваги як з боку науковців, так і з боку міжнародних та державних інституцій, які ведуть боротьбу проти торгівлі людьми.

Форми експлуатації людини, що охоплюються поняттям "медична експлуатація" за чинним КК України

Перша форма експлуатації людини, з якої слід розпочати аналіз, є *вилучення органів*. Звертає на себе увагу той факт, що ця самостійна форма нині термінологічно не відповідає чинному законодавству: ні Закон України "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині" від 17.05.2018 р. № 2427–VIII (в ред. від 15.03.2021 р.), ні ст.143 "Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини" КК України. Отож, законодавець повинен був вищезгаданим Законом (№ 2427–VIII – *авт.*) передбачити, в тому числі, і зміни до чинної редакції п.1 прим. до ст.149 КК України, використавши в ній нову термінологію, яку він і запроваджує, а саме "*вилучення анатомічних матеріалів*". Відповідно

до ст.1 зазначеного Закону під анатомічними матеріалами слід розуміти органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини, тоді як під їх вилученням – хірургічні операції, інші медичне втручання, в результаті яких отримуються анатомічні матеріали людини для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів. Це дозволило би охопити поняттям "експлуатація людини" і такі її форми, як незаконне використання людини, як донора: а) крові та її компонентів, б) гамет або в) живих ембріонів та плодів людини, а також г) фетальних матеріалів – тобто всі ті прояви медичної експлуатації, що не охоплюється нині чинною редакцією п.1 прим. до ст.149 КК України.

Повторюється цей недолік і в Проєкті КК. Так, у примітці до ст.4.5.7 Проєкту відмічається, що однією з форм експлуатації людини є вилучення в неї органів (є) [22], що виступає більш вузьким поняттям порівняно із поняттям "анатомічні матеріали людини". Хоча в той же час у ст.4.3.7 Проєкту говориться про протиправне спонукання до надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів людини. Маємо надію, що такі неточності ще підлягатимуть коригуванню з боку членів робочої групи до подання проєкту на розгляд народних депутатів України.

Міністерство соціальної політики (далі – Мінсоцполітики) України у 2019 р. звітувало лише про 10 осіб, постраждалих від цієї форми експлуатації, тоді як у 2020 р., а також у 2021 р. таких осіб взагалі виявлено не було [2–4]. Проте все ж у 1 обвинувальному вироку за злочин, передбачений ст.149 КК України, йшлося про вилучення органів потерпілої від торгівлі людьми особи [23].

Визначити ж, наскільки ця форма експлуатації людини в дійсності є поширеною в Україні, насправді достатньо важко, адже як зауважується в публікації "Trafficking for the purposes of organ removal" "інколи людина може розбиратися на частини як автомобіль на деталі" [24]. За таких умов сам факт вчинення такого кримінального правопорушення навряд чи швидко стане відомим правоохоронним органам, якщо взагалі це колись станеться. Водночас, як відмічається в публікації за даними Нацполіції, в 2018 р. було передано до суду 5 кримінальних проваджень щодо продажу неповнолітніх з метою вилучення органів [25].

Маркерами, на думку ізраїльських дослідників, які можуть свідчити про те, що має місце торгівля людьми з метою вилучення у потерпі-

лого (-лих) органів або тканин людини, виступають такі факти: 1) набір донорів здійснюється серед вразливих верств населення, таких як знедолені, безробітні, розумово відсталі, особи з розумовими вадами чи іншими захворюваннями; 2) виплати будуть мізерними або відсутніми взагалі; 3) може мати місце обман жертв щодо характеру операції, медичних наслідків та їх винагороди або боргова кабала в частині відрахування сум на їжу, житло, одяг, медичні обстеження та транспортування до місця хірургічної операції; 4) ймовірним є й застосування насильства чи погрози; 5) потерпілі особи часто при цьому не отримують належної післяопераційної медичної допомоги; 6) може здійснюватися контроль за діями донора з метою позбавити його можливості відмовитися від угоди, наприклад, його можуть переховувати у місцях, які контролюються торговцями людьми. На сьогоднішній день в Ізраїлі було лише кілька випадків, коли не лише підозрювали, а й довели факт торгівлі людьми для цілей вилучення органів. Перша справа стала своєрідним там судовим прецедентом [24]. Обвинувальний вирок було винесено у справі "State of Israel v. Muhammed (John) Ben Taha Jeeth (Alen)" і стосувалася вона діяльності двох членів нелегальної мережі з трансплантації органів, які завербували донорів нирок та отримали їх згоду на операцію видалити нирку в обмін на фінансову винагороду [26]. Примітним у цій справі є те, що кілька потерпілих є жителями України, яких шляхом обману вивезли з нашої країни, пообіцявши великі гроші. Окрім того, в базі Sharloc міститься загалом 16 судових рішень про торгівлю людьми, де формою експлуатації було визначено вилучення органів та/або тканин людини (приміром, справи "Wang Chin Sing v. Public Prosecutor", "J.A. v. State of Israel", "State v. Netcare Kwa-Zulu Limited" та ін.). Це, в свою чергу, свідчить про те, що випадки "отримання" потерпілого від торгівлі людьми з метою подальшого вилучення у нього органів, мають місце в сучасному світі, але сама форма експлуатації є високолатентною.

Проведення дослідів над людиною без її згоди, виходячи із положень ст.142 КК України ("Незаконне проведення дослідів над людиною"), полягає у незаконному проведенні медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я. Така форма експлуатації людини не є новацією в суспільстві. Добре відомими в історії людства є медичні експерименти, які проводили над людьми фашисти, або

наприкінці 1930 – поч. 1950-х рр. у СРСР над ув'язненими, що були засуджені до найвищої міри покарання – страти та ін. Але після жахливих наслідків із вживанням вагітними талідоміду [27], світ переглянув підходи до регулювання цієї сфери життя людей, прийнявши Гельсінську декларацію Всесвітньої медичної асоціації (1964), яка стала основою для багатьох країн, закріпивши принципи проведення клінічних випробувань. У подальшому конвенцій, резолюцій з цього питання було прийнято більше, але всі вони не протирічать Гельсінській декларації, а лише уточнюють, деталізують та розвивають її положення.

Слід констатувати, що за період із 2019 по 2021 рр. українські правоохоронні органи не повідомляли про виявлення потерпілих від цієї форми експлуатації. В ЄДРСР за останні 6 років та 6 місяців теж немає жодного вироку й за ст.142 КК України. Світовий же досвід свідчить, що такі випадки мають місце навіть у XXI столітті. Так, як пише M.Y. Mattar (Mattar, 2017), у 2015 р. майже 800 гватемальських громадян подали позов проти Університету Джона Хопкінса на загальну суму 1 млрд. доларів США за нібито участь у медичному експерименті в Гватемалі, де вчені та лікарі Хопкінса заразили людей сифілісом, гонореею та іншими венеричними захворюваннями, порушуючи етичні стандарти, що регулюють експерименти на людях. Крім того, Єгипетський центр права на доступ до медицини повідомив, що експериментальні випробування нових препаратів проводяться в Центрі лікування раку в Єгипті, де 100 файлів хворих пацієнтів зникли під грифом "Наукові дослідження". Ці файли включали дані про "дітей вулиці", в'язнів та пацієнтів з онкологічними та психічними вадами [28].

Ставало незаконне проведення дослідів над людиною, хоча й не в аспекті торгівлі людьми, предметом розгляду й ЄСПЛ. Так, у справі "Bataliny v. Russia" Суд, посилаючись на міжнародні стандарти, включаючи Конвенцію ООН про права інвалідів та Конвенцію Овьєдо, визнав неприпустимим проведення експериментальних досліджень нових лікарських засобів без згоди зацікавленої особи або її законних представників. У ситуації ж, коли такий дослід проводився над пацієнтом психіатричної лікарні, ЄСПЛ вирішив, що поведження із потерпілим було нелюдським та таким, що принижує честь і гідність людини в значенні ст.3 Конвенції [29]. Окрім того, в справі "Рош проти Сполученого Королівства" Суд встановив порушення ст.8

(право на особисте та сімейне життя) Конвенції 1950 р., оскільки заявник не мав можливості отримати інформацію про ризики, пов'язані з його участю у випробуваннях, проведених армією. В результаті ж випробувань впливу токсичних хімічних речовин, проведених на початку 1960-х років, коли він служив в Британській армії, особа почала страждати від проблем зі здоров'ям. Заявник скаржився на відсутність доступу до всієї відповідної та належної інформації, яка б дозволила йому оцінити будь-який ризик, якого він зазнав під час участі в цих випробуваннях [30].

В публікаціях також є згадки, що громадяни України ставали жертвами цієї форми експлуатації. Приміром, згадується ситуація, коли "жінку з Прикарпаття, яка вже деякий час працювала на фазенді в Італії, заманили в кафе пропозицією кращої роботи та, підпоївши таблетками, викрали й помістили в лікарню, де протягом місяця їй регулярно вводили медикаменти та брали аналізи крові, тобто без її дозволу здійснювали вплив на її організм із застосуванням експериментальних методів" [31].

Тобто, можна припустити, що і ця форма експлуатації "користується попитом", однак всі потерпілі особи або не знають, що стали об'єктом дослідження, або мовчать про гіркий досвід, або не можуть в силу різних причин розповісти про це.

Під *примусовою вагітністю* слід розуміти використання репродуктивних функцій організму жінки шляхом природного або штучного запліднення без її згоди та подальше примушування жінки до виношування дитини. Примусова вагітність – це посягання на волю, життя та здоров'я жінки, пов'язане із її здатністю народжувати [32, с.445]. В науковій літературі це явище пов'язують насамперед із збройними конфліктами, адже є поширеним у тих країнах, в яких

з Р. Грей (Grey, 2017) у праці "The ICC's First 'Forced Pregnancy' Case in Historical Perspective" стверджує, що репродуктивне насильство, проявом якого є в тому числі й примусова вагітність, вже давно є ознакою війни та суперечить тим цінностям, які захищає міжнародне кримінальне право [33, с.905]. Асоціює примусову вагітність насамперед із діями, які відбуваються під час збройних воєнних конфліктів, і Міжнародний Кримінальний Суд (далі – МКС) через те, що цей злочин, як зазначає А. Базель (Bazzel, 2012), найчастіше вчиняється на фоні широкомасштабних нападів, етнічних чисток та супроводжується військовим контролем [34]. Так, є дані про те, що тисячі жінок були примусово запліднені під час конфліктів у Руанді та колишній Югославії, і в деяких випадках це навіть виступало навмишним результатом зґвалтування. Авторка зазначає, що

ведуться збройні конфлікти. В Україні ж із 2014 р. на території Донецької та Луганської областей триває збройний конфлікт. Нині понад 2 мільйони людей, постраждалих від конфлікту, проживають у межах 20 кілометрів по обидва боки так званої "лінії зіткнення". Значна частина населення там – це жінки, діти та літні люди [35, с.12–13]. І хоча прямо підтверджених фактів примусової вагітності в цій зоні на сьогодні нами не знайдено, проте не слід виключати, що в дійсності вона має місце.

Водночас видається, що поняття "примусова вагітність" є не досить вдалим в контексті торгівлі людьми та подальшої їх експлуатації. Адже яка користь особі, яка експлуатує жінку, від факту її вагітності? Тут видається, що користь, яку прагне отримати суб'єкт злочину, буде або від отримання стовбурових клітин, які активно утворюються при вагітності в організмі жінки, або від відібрання немовля, яке потім можна продати іншим особам, вилучити анатомічні матеріали чи використовувати для жебрацтва тощо.

Натомість поняття "примусове сурогатне материнство"⁴ буде більш вдалим для аналізованого контексту. Чому ми говоримо про примусове сурогатне материнство, а не примусову вагітність? Та тому що торгівцям людьми недостатнім є факт вагітності жінки, їх цікавить "результат" – отримати немовля. Таким чином, примусове сурогатне материнство може мати

шкода від репродуктивного насильства за своїм характером відрізняється від шкоди, заподіяної сексуальним насильством. Так, акти репродуктивного насильства можуть призвести до тяжких, а інколи смертельних фізичних травм, а також спричинити серйозні психологічні проблеми. Найбільш небезпечною шкодою є для жінок та дівчат, які через свою дітородну здатність та соціально сконструйовані гендерні ролі зазнають форм репродуктивного насильства, яких не можуть зазнати чоловіки та хлопці (наприклад, примусове запліднення та примусовий аборт), і мають ризик вторинної шкоди (смерть або травма через пологи та аборти). На них також буде покладений тягар виховання дітей, народжених внаслідок насильства – це тягар, що ускладнюється непропорційним впливом бідності на жінок та дівчат, а також соціальною стигмою щодо того, що жінки, які завагітніли від "ворога", з яким часто стикаються і вони, і їх діти. Справа Домініка Онгвена (case of Dominic Ongwen), судовий розгляд якої розпочав МКС у грудні 2016 р. є не тільки першою справою будь-якого міжнародного кримінального суду, яка включає звинувачення у "примусовій вагітності", але це також перша справа, де чітко розглядається репродуктивна автономія окремих жінок та дівчат [33, с.908–909].

⁴ Про добровільне сурогатне материнство, яке також в певних умовах може бути формою людської експлуатації, буде йтися у III частині нашого дослідження.

місце тоді, коли жінка утримується злочинцями задля примусового запліднення, подальшого виношування та народження дитини (дітей). Тобто в такій ситуації потерпіла виступає в ролі своєрідного "інкубатору". Важливою ознакою цієї форми є й те, що жінка примушується до запліднення та подальшого дітонародження під впливом примусу, шантажу, використання її уразливого стану, тощо. Вперше примусове комерційне сурогатне материнство в аспекті торгівлі людьми запропонувала розглядати Національний доповідач Нідерландів К. Деттмейер, оскільки кримінальний закон цієї держави не визнає це діяння ані самостійним складом злочину, ані формою експлуатації людини. Тому дослідниця запропонувала розглядати цю форму як примусове надання послуг [36].

Чому це самостійний прояв медичної експлуатації людини? На нашу думку, під час примусового сурогатного материнства використовуються репродуктивні функції організму жінки. Як відмічає К. Деттмейер, сурогатні матері можуть вербуватися агенціями з сурогатного материнства або клініками, які надають допоміжні репродуктивні послуги. При цьому жінок можуть розселяти в спеціальному житлі, піддавати спеціалізованим медичним процедурам та контролю впродовж виношування та народження дитини. Окрім цього, якщо жінка може прийняти рішення стати сурогатною матір'ю під тиском або ж через скрутний матеріальний стан. Однак обіцянка великих грошей не завжди може означати їх дійсну виплату. Дуже часто сурогатна матір отримує лише кілька відсотків від коштів, сплачених майбутніми батьками, а більшість забирають так звані посередницькі агенції та клініки. Проявом примусу слід розглядати і випадки, коли сурогатна матір, змінивши думку, не може припинити угоду про сурогатне материнство, підписану з агенцією до того, як відбудеться запліднення. Окремо, К. Деттмейер зазначає, що важливим показником експлуатації є ситуація, коли фінансові ризики та ризики щодо стану здоров'я повністю або більшою мірою покладаються на сурогатну матір [36].

Нині ця форма експлуатації майже і не зустрічається у справах про торгівлю людьми. Так, відповідно до даних Міністерства соціальної політики України у 2019 р. була виявлена лише 1 постраждала особа від сурогатного материнства, тоді як у 2020–2021 рр. таких постраждалих виявлено не було [2–4]. Однак видається, що враховуючи вартість цієї "послуги" ("вартість" сурогатної матері на ринку послуг

починається з 20 тисяч доларів США і може сягати 100 тисяч доларів США), можна стверджувати, що ця форма експлуатації теж високо вірогідно використовується як в Україні, так і в світі.

Тож варто мати на увазі, що звичайне комерційне сурогатне материнство, яке не заборонене і мало врегульоване в Україні, може маскувати й експлуатацію жінки і бути примусовим.

Примусове переривання вагітності є новою формою експлуатації, яке з'явилося в кримінальному законі після прийняття та набрання чинності Законом України "Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України (щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів)" від 06.09.2018 р. № 2539–VIII (далі – Закон України № 2539–VIII). Так, цим законом поняття "експлуатація людини" було розширено за рахунок включення таких нових, раніше не передбачених у п.1 прим.1 до ст.149 КК України, форм експлуатації як: 1) примусове переривання вагітності; 2) примусове одруження та 3) примусове втягнення у заняття жебрацтвом. Цікаво, що пояснювальна записка до самого законопроекту взагалі не містить жодного обґрунтування доцільності зазначених нововведень, окрім як вказівки на їх головну мету: приведення положень КК України у відповідність до норм Конвенції ООН проти національної організованої злочинності та Протоколу до неї про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї. Проте ані зазначена Конвенція, ані Протокол до неї не містить жодних рекомендацій щодо розширення переліку експлуатації людини за рахунок вказаних форм. Інтригу навколо їх появи у чинному КК України розкриває аналіз порівняльної таблиці Проекту Закону № 2539–VIII до другого читання. Так, його авторами пропонувалась нова редакція п.1 прим. до ст.149 КК України: перелік конкретних форм експлуатації людини мав стати вичерпним, а тому для його повноти пропонувалось додати в п.1 прим. до ст.149 КК України три вищевказані форми експлуатації. На думку народного депутата І. В. Луценко (реєстр. картка № 436), такі б нововведення сприяли реалізації принципу правової визначеності. Додатковим аргументом на користь запропонованих змін виступала теза про те, що "наявний в українському кримінальному законодавстві перелік різновидів експлуатації повною мірою охоплює міжнародно правові підходи до визначення поняття "експлуатація" і значною мірою їх розширює, тобто є навіть більш прогресивним, і, в свою чергу, з ураху-

ванням змін, запропонованих проектом, достатнім". Пропонувалось навіть закріпити мету експлуатації людини в диспозиції ч.1 ст.149 КК України. І хоча запропоновані зміни не були враховані, перелік форм експлуатації людини, хоча і залишився відкритим, проте його було розширено за рахунок трьох нових форм [37].

Відповідно до ст.281 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, штучне переривання вагітності може здійснюватися за бажанням жінки (у випадку досягнення нею 14-річного віку – *прим. авт.*) і може бути проведене при терміні вагітності до 12 тижнів, а у передбачених законом випадках – до 22 тижнів. Про такі випадки згадується у Переліку підстав, за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144 "Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України". У свою чергу, для переривання вагітності малолітньої особи або недієздатної особи потрібно отримати згоду її законного представника, до яких відносяться батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники (ст.284 ЦК України).

Таким чином, під примусовим перериванням вагітності слід розуміти переривання вагітності за відсутності добровільної згоди жінки, що досягла 14-річного віку чи малолітньої або недієздатної особи за відсутності добровільної згоди її законних представників незалежно від строку такої вагітності. Виходячи із викладеного, видається, що переривання вагітності, вчинене жінкою під впливом примусу, в абсолютній більшості випадків не повинно визнаватися правохоронними органами як мета експлуатації людини. Наприклад, сказаному відповідатиме ситуація, коли вплив на жінку з метою примусити її перервати вагітність буде здійснюватися через небажання чоловіка піклуватися про дитину з будь-яких обставин (брак коштів для її подальшого утримання, небажання визнавати дитину та сплачувати на неї аліменти, небажання одружуватися на матері цієї дитини, тощо), небажання втрачати на певний період жінку, яку використовують як секс-робітницю тощо. У той же час у випадках, коли вагітність переривається задля отримання ембріонів, плоду чи їх стоволових клітин, повністю охоплюються поняттям "медична експлуатація людини" у формі вилучення анатомічних матеріалів.

Тобто, визначальною ознакою експлуатації, як ми вже встановили в попередній публікації, виступає саме отримання від використання же-

ртки певного прибутку чи переваги. Проте незрозуміло, в чому така перевага полягає при примусовому перериванні вагітності для "експлуататора".

На сьогодні за період із 2019 по 2021 рр. немає жодних підтверджених фактів щодо наявності зазначеної форми експлуатації жінок в Україні, хоча в ЗМІ періодично з'являється інформація про факти примушування дівчат, переважно із інтернатів, до примусового переривання вагітності [38; 39]. Однак, аналіз інтернет-контенту та порівняння виявлених випадків із ознаками експлуатації людини дозволяє зробити висновок, що аналізовані дії не можуть виступати самостійною формою експлуатації, а може бути лише супутнім злочином, до якого вдаються після сексуальної експлуатації жінки. А отже, навіть за збереження чинного переліку форм експлуатації, встановленого у п.1 прим.1 до ст.149 КК України, вказівка на примусове переривання вагітності підлягає виключенню.

Завершуючи розділ про медичну форму експлуатації людини, слід зробити висновок, що остання має такі індивідуальні ознаки: 1) використовуються біологічні властивості або можливості організму людини як біологічної істоти (при цьому людина знеособлюється та прирівнюється до речі); 2) медична експлуатація людини може переслідувати одну або декілька із наступних цілей: а) отримання експлуататором (-ами) матеріальної вигоди; б) покращення стану власного здоров'я чи здоров'я замовника таких "послуг"; в) збереження життя вказаних осіб; г) вирішення проблем у репродуктивній сфері; 3) згода потерпілого від медичної експлуатації або ігнорується, або фальсифікується, оскільки досить часто отримується під впливом як активного, так і пасивного обману.

Висновки

1. Перелік форм експлуатація людини, які перераховані у п.1 прим. до ст.149 КК України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Форми експлуатації людини: частина I. *Форум права*. 2020. № 62(3). 29–43. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883849> (дата звернення: 20.05.2021).
2. Ніжинський С. Захист прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, а також надання таким особам матеріальної і медичної допомоги – це зобов'язання Мінсоцполітики. 18.10.2019. <https://www.msp.gov.ua/news/17728.html> (дата звернення: 10.06.2021).
3. Кількість осіб, яким Мінсоцполітики встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми у 2020 році (інфографіка). <https://www.msp.gov.ua/news/19413.html> (дата звернення: 20.05.2021).
4. Кількість осіб, яким Мінсоцполітики встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми у 2021 році (інфографіка). Станом на 30.04.2021. <https://www.msp.gov.ua/news/20001.html> (дата звернення: 20.05.2021).
5. У Мінсоцполітики продовжується робота щодо встановлення статусу особам, які постраждали від торгівлі людьми. 20.05.2021. <https://www.msp.gov.ua/news/20071.html> (дата звернення: 20.05.2021).

та в ст.4.5.7 Проекту нового Кримінального кодексу України, може бути скороченим і за рахунок об'єднання вилучення анатомічних матеріалів (нині - вилучення органів), проведення дослідів над людиною без її згоди, примусового сурогатного материнства (нині – примусова вагітність) у більш широке поняття, яким є "медична експлуатація людини".

2. Ознаками зазначеної форми експлуатації людини виступають: 1) факти використання біологічних властивостей або можливостей організму людини як біологічної істоти (при цьому людина знеособлюється та прирівнюється до речі); 2) медична експлуатація людини може переслідувати одну або декілька із наступних цілей: а) отримання експлуататором (-ами) матеріальної вигоди; б) покращення стану власного здоров'я чи здоров'я замовника таких "послуг"; в) збереження життя вказаних осіб; г) вирішення проблем у репродуктивній сфері; 3) згода потерпілого від медичної експлуатації або ігнорується, або фальсифікується, оскільки досить часто отримується під впливом як активного, так і пасивного обману.

Конфлікт інтересів

Авторки заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Робота виконана відповідно до НДДКР "Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування" (держ. реєстр. № 0111U000959) Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та НДДКР "Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз" (держ. реєстр. № 0120U105608) Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В.В. Сташиса НАПрН України.

6. Trafficking in persons report. June 2020. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf> (дата звернення: 10.05.2021).
7. Trafficking in persons report. June 2021. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/07/TIP_Report_Final_20210701.pdf (дата звернення: 10.05.2021).
8. Проект Кримінального кодексу України: контрольний текст станом на 31.05.2021 р. <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 31.05.2021).
9. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.
10. Пачулия Г. Т. Уголовно-правовые средства противодействия сексуальной эксплуатации человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2020. 24 с.
11. Плахотнюк Н. В., П'ятковська Т. В. Міжнародний кримінальний суд розглядає торгівлю людьми як злочин проти людяності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 452–456. <http://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.89>
12. Сергеева Е. П. Уголовно-правовая характеристика конвенционных преступлений, посягающих на физическую свободу личности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2020. 28 с.
13. Лизогуб Я. Г. Проблеми співвідношення деяких ознак основного складу злочину "торгівля людьми". *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації*: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, присвяч. пам'яті акад. В. В. Сташиса (м. Харків, 15 трав. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 210–217.
14. Андрушко А. В. Злочини проти волі людини в проекті Кримінального кодексу України: окремі застереження. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 18 берез. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 21–24.
15. Ботнаренко І. А. Проект нового Кримінального кодексу України: дискусійні питання. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 18 берез. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 31–36.
16. Забуга Ю. Ю. Щодо доцільності криміналізації експлуатації людини (аналіз ст.4.4.10 проекту нового КК України). *Проект КК України у фокусі академічної думки*: матеріали вебінару (м. Харків, 21 січ. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 51–53.
17. Михайліченко Т. О. Торгівля людьми та мета – експлуатація людини: pro et contra. *Проект КК України у фокусі академічної думки*: матеріали вебінару (м. Харків, 21 січ. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 48–50.
18. Орлеан А. Концепція кримінально-правового забезпечення охорони людини від експлуатації. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 63–68.
19. Varma S., McCarroll Ch. Medical Exploitation of the African-American Community Persists. 20.04.2021. <https://www.justhumanproductions.org/articles/medical-exploitation-of-the-african-american-community-persists> (дата звернення: 10.05.2021).
20. David B. Resnik. Exploitation in Biomedical Research. *Theoretical Medicine and Bioethics*. February 2003. 24(3):233-259. https://www.researchgate.net/publication/10589589_Exploitation_in_Biomedical_Research (дата звернення: 10.05.2021).
21. Великий тлумачний словник української мови. 250000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
22. Проект нового КК України. Станом на 25.07.2021 р. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/05/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021.pdf> (дата звернення: 26.07.2021).
23. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 17.06.2015 р., судова справа № 760/27537/14-к. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45836432> (дата звернення: 10.05.2021).
24. Trafficking for the purposes of organ removal. 17.02.2020. Coordination of the Fight against Trafficking of Human Beings. *Ministry of Justice*. https://www.gov.il/en/departments/guides/organ_trafficking#:~:text=Trading%20for%20the%20purposes%20of,the%20subject%20of%20the%20transaction
25. Відомі результати дослідження "Торгівля дітьми в Україні: Продаж дітей та сурогатне материнство". CARITAS UKRAINE. <http://caritas.ua/news/vidomi-rezultaty-doslidzhennya-torgivlya-ditmy-v-ukrayini-prodazh-ditej-ta-surogatne-materynstvo> (дата звернення: 10.05.2021).
26. State of Israel v. Muhammed (John) Ben Taha Jeeth (Alen). SHERLOC - sharing electronic resources and law of crime. <https://sherloc.unodc.org/cld/case-law->

- [doc/traffickingpersonscrimetype/isr/2007/state_of_israel_v_muhammed_john_ben_taha_jeeth_alen.html?tmpl=sherloc&lng=en](https://www.ohchr.org/en/doc/traffickingpersonscrimetype/isr/2007/state_of_israel_v_muhammed_john_ben_taha_jeeth_alen.html?tmpl=sherloc&lng=en) (дата звернення: 10.05.2021).
27. Корнацький В. М., Сілантьєва О. В. Проблеми медичної етики на етапі дослідження та впровадження лікарських засобів в історичному аспекті. *Укр. кардіол. журн.* 2007. № 4. С. 88–95.
 28. Mohamed Y. Mattar. Medical Liability for Trafficking in Persons for the Purpose of Human Experimentation: International Standards and Comparative Models from Arab Jurisdictions. *International Annals of Criminology*, 2017. Vol. 55, issue 1, pp. 4–25.
 29. Case "Bataliny v. Russia" (*Application № 10060/07*). 23 July 2015. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-156246%22%5D%7D> (дата звернення: 10.05.2021).
 30. Дроздов О. "Рош проти Сполученого Королівства", 19.10.2005 р. (Велика палата). <https://unba.org.ua/publications/1262-praktika-espl-faktichni-dani-zdorov-ya.html> (дата звернення: 10.05.2021).
 31. Ковалів Н. "Ні" чорній трансплантології та примусовій вагітності на Прикарпатті! 21.09.2015. <https://kalushrda.gov.ua/n/newssoczahist/2015/09/21/6886/view> (дата звернення: 10.07.2021).
 32. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хаврюнюка. К.: ВД "Дакор", 2018. 1360 с.
 33. Grey R. The ICC's First 'Forced Pregnancy' Case in Historical Perspective. *Journal of International Criminal Justice*. 2017. 15(5):905-930.
 34. Bazzel A. Incidents of non-armed conflict forced pregnancy among women of African descent: Case studies in South Africa, Jamaica, and the United States Conference: 140st APHA Annual Meeting and Exposition. 2012. https://www.researchgate.net/publication/266825458_Incidents_of_non-armed_conflict_forced_pregnancy_among_women_of_African_descent_Case_studies_in_South_Africa_Jamaica_and_the_United_States (дата звернення: 10.05.2021).
 35. Не приватна справа. Домашнє та сексуальне насильство щодо жінок на сході України. <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5032552020UKRAINIAN.PDF> (дата звернення: 10.05.2021).
 36. Trafficking in human beings for the purpose of the removal of organs and forced commercial surrogacy. National Rapporteur on Trafficking in Human Beings and Sexual Violence against Children. December 2012. <https://www.dutchrapporteur.nl/publications/reports/2012/12/04/trafficking-in-human-beings-for-the-purpose-of-the-removal-of-organs-and-forced-commercial-surrogacy> (дата звернення: 26.07.2021).
 37. Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами: Закон України від 06.09.2018 № 2539–VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2539-19> (дата звернення: 26.07.2021).
 38. Неповнолітній сироті хочуть примусово зробити аборт на Кіровоградщині. 09.09.2016. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1600695-nepovnolitniy-siroti-khochut-primusovo-zrobiti-abort-na-kirovogradschini> (дата звернення 10.05.2021).
 39. 16-річна дівчина з інтернату на Миколаївщині зробила аборт. Ймовірно її змусило керівництво і таке там не вперше. 13.05.2021. <https://hromadske.ua/posts/kerivnictvo-internatu-na-mikolayivshini-zvinuvachuyut-u-primusovomu-aborti-16-richnoyi-divchini-jmovirno-take-tam-ne-vpershe> (дата звернення 13.05.2021).

REFERENCES

1. Zabuha, YU. YU., & Mykhaylichenko, T. O. (2020). Formy ekspluatatsiyi lyudyny: chastyna I [Forms of human exploitation: part I]. *Forum prava*, 62(3). 29–43. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883849> (in Ukr.).
2. Nizhynskyy S. *Zakhyst prav osib, yaki postrazhdaly vid torhivli lyudmy, a takozh nadannya takym osobam materialnoyi i medychnoyi dopomohy – tse zobovazannya Minsotspolityky* [Protection of the rights of victims of human trafficking, as well as the provision of material and medical assistance to such persons is the responsibility of the Ministry of Social Policy]. <https://www.msp.gov.ua/news/17728.html> (in Ukr.).
3. *Kilkist osib, yakym Minsotspolityky vstanovleno status osoby, yaka postrazhdala vid torhivli lyudmy u 2020 rotsi (infografika)* [Number of persons who have been granted the status of a victim of human trafficking by the Ministry of Social Policy in 2020 (infographic)]. <https://www.msp.gov.ua/news/19413.html> (in Ukr.).
4. *Kilkist osib, yakym Minsotspolityky vstanovleno status osoby, yaka postrazhdala vid torhivli lyudmy u 2021 rotsi (infografika)* [Number of persons who have been granted the status of a victim of human trafficking by the Ministry of Social Policy in 2021 (infographic)]. <https://www.msp.gov.ua/news/20001.html> (in Ukr.).
5. *U Minsotspolityky prodovzhuyetsya robota shchodo vstanovlennya statusu osobam, yaki postrazhdaly vid torhivli lyudmy* [The Ministry of Social Policy continues to work on establishing the status of victims of human trafficking]. <https://www.msp.gov.ua/news/20071.html> (in Ukr.).

6. Trafficking in persons report. June 2020. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf>
7. Trafficking in persons report. June 2021. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/07/TIP_Report_Final_20210701.pdf
8. *Proyekt Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny: kontrolnyy tekst* [Draft Criminal Code of Ukraine: control text]. <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
9. Andrushko, A. V. (2020). *Teoretyko-prykladni zasady zapobihannya ta protydyi zlochynam proty voli, chesti ta hidnosti osoby* [Theoretical and applied principles of prevention and counteraction to crimes against the will, honor and dignity of the person]. Monohrafiya. Kyiv: Vaite (in Ukr.).
10. Pachuliya, G. T. (2020). *Ugolovno-pravovyye sredstva protivodeystviya seksual'noy ekspluatatsii cheloveka* [Criminal Law Means of Countering Human Sexual Exploitation]. Extended abstract of candidate's thesis (12.00.08). Moskva (in Russ.).
11. Plakhotnyuk, N. V., & Pyatkovska, T. V. (2020). Mizhnarodnyy kryminalnyy sud roz-hlyadaye torhivlyu lyudmy yak zlochyn proty lyudyanstva [The International Criminal Court considers trafficking in human beings as a crime against humanity]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (2), 452–456. <http://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.89> (in Ukr.).
12. Sergeyeva, Ye. P. (2020). *Ugolovno-pravovaya kharakteristika konventsionnykh prestupleniy, posyagayushchikh na fizicheskuyu svobodu lichnosti* [Criminal and legal characteristics of conventional crimes that infringe on the physical freedom of the individual]. Extended abstract of candidate's thesis (12.00.08). Moskva (in Russ.).
13. Lyzohub, YA. H. (2020). Problemy spivvidnoshennya deyakykh oznak osnovnoho skladu zlochynu "torhivlyu lyudmy" [Problems of correlation of some signs of the basic structure of a crime "trafficking in human beings"]. In: *Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsiyi suspilnykh protsesiv: tradytsiyi ta novatsiyi: materialy mizhnar. nauk.-prak. kruhloho stolu, prysvyach. pamyati akad. V. V. Stashysa* (m. Kharkiv, 15 trav. 2020 r.). Kharkiv: Pravo (s. 210–217). (in Ukr.).
14. Andrushko, A. V. (2021). Zlochyny proty voli lyudyny v proyektu Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny: okremi zasterezhennya [Crimes against human will in the draft Criminal Code of Ukraine: some caveats]. In: *Reformuvannya kryminalnoho zakonodavstva kriz pryzmu istorychnoho nadbannya: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 18 berez. 2021 r.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. (s. 21–24) (in Ukr.).
15. Botnarenko, I. A. (2021). Proyekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny: dyskusiyi pytannya [Draft of the new Criminal Code of Ukraine: debatable issues]. In: *Reformuvannya kryminalnoho zakonodavstva kriz pryzmu istorychnoho nadbannya: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 18 berez. 2021 r.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. (s. 31–36) (in Ukr.).
16. Zabuha, YU. YU. (2021). Shchodo dotsilnosti kryminalizatsiyi ekspluatatsiyi lyudyny (analiz st.4.4.10 proyektu novoho KK Ukrayiny) [Regarding the expediency of criminalizing human exploitation (analysis of Article 4.4.10 of the draft of the new Criminal Code of Ukraine)]. In: *Proyekt KK Ukrayiny u fokusi akademichnoyi dumky: materialy vebinaru* (m. Kharkiv, 21 sich. 2021 r.). Kharkiv: Pravo (s. 51–53) (in Ukr.).
17. Mykhaylichenko, T. O. (2021). Torhivlyu lyudmy ta meta – ekspluatatsiya lyudyny: pro et contra [Trafficking in human beings and the purpose of human exploitation: pro et contra]. In: *Proyekt KK Ukrayiny u fokusi akademichnoyi dumky: materialy vebinaru* (m. Kharkiv, 21 sich. 2021 r.). Kharkiv: Pravo (s. 48–50) (in Ukr.).
18. Orlean, A. (2015). Kontseptsiya kryminalno-pravovoho zabezpechennya okhorony lyudyny vid ekspluatatsiyi [The concept of criminal law protection of human protection from exploitation]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*, (3), 63–68 (in Ukr.).
19. Varma, S., & McCarroll Ch. (2021). Medical Exploitation of the African-American Community Persists. <https://www.justhumanproductions.org/articles/medical-exploitation-of-the-african-american-community-persists>
20. Resnik D. B. (2003). Exploitation in Biomedical Research. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 24(3), 233–259. https://www.researchgate.net/publication/10589589_Exploitation_in_Biomedical_Research
21. Busel, V. T. (Red.). (2005). *Velykyy tлумachnyy slovnyk ukrayinskoyi movy. 250000 sliv* [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language. 250,000 words]. Kyiv; Irpin: Perun (in Ukr.).
22. *Proyekt novoho KK Ukrayiny* [Draft new Criminal Code of Ukraine]. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/05/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021.pdf> (in Ukr.).

23. *Vyrok Solomyanskoho rayonnoho sudu m. Kyiv (17.06.2015, sudova sprava No. 760/27537/14-k)* [Judgment of the Solomianskyi District Court of Kyiv (June 17, 2015, case No. 760/27537/14-k)]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45836432> (in Ukr.).
24. *Trafficking for the purposes of organ removal. 17.02.2020. Coordination of the Fight against Trafficking of Human Beings. Ministry of Justice.* https://www.gov.il/en/departments/guides/organ_trafficking#:~:text=Trading%20for%20the%20purposes%20of,the%20subject%20of%20the%20transaction
25. *Vidomi rezultaty doslidzhennya "Torhivlya ditmy v Ukraini: Prodazh ditey ta surohatne materynstvo"* [Known results of the study "Trafficking in children in Ukraine: Sale of children and surrogacy"]. <http://caritas.ua/news/vidomi-rezultaty-doslidzhennya-torgivlya-ditmy-v-ukrayini-prodazh-ditej-ta-surogatne-materynstvo> (in Ukr.).
26. *State of Israel v. Muhammed (John) Ben Taha Jeeth (Alen). SHERLOC - sharing electronic resources and law of crime.* https://sherloc.unodc.org/cld/case-law-doc/traffickingpersonscrimetype/isr/2007/state_of_israel_v_muhammed_john_ben_taha_jeeth_alen.html?tmpl=sherloc&lng=en
27. Kornatskyi, V. M., & Silantyeva, O. V. (2007). *Problemy medychnoyi etyky na etapi doslidzhennya ta vprovadzhennya likarskykh zasobiv v istorychnomu aspekti* [Problems of medical ethics at the stage of research and implementation of drugs in the historical aspect]. *Ukr. kardiolog. zhurn.*, (4), 88–95 (in Ukr.).
28. Mattar, M. Y. (2017). *Medical Liability for Trafficking in Persons for the Purpose of Human Experimentation: International Standards and Comparative Models from Arab Jurisdictions.* *International Annals of Criminology*, 55(1), 4–25.
29. *Case "Bataliny v. Russia" (Application № 10060/07).* 23 July 2015. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-156246%22%7D>
30. Drozdov, O. (2016). *"Rosh proty Spoluchenoho Korolivstva", 19.10.2005 r. (Velyka palata)* [Roche v. The United Kingdom, 19 October 2005 (Grand Chamber)]. <https://unba.org.ua/publications/1262-praktika-espl-faktichni-dani-zdorov-ya.html> (in Ukr.).
31. Kovaliv, N. (2015). *"Ni" chorniy transplantolohiyi ta prymusoviy vahitnosti na Prykarpatti!* ["No" to black transplantation and forced pregnancy in Prykarpattia!]. <https://kalushrda.gov.ua/n/newssoczahist/2015/09/21/6886/view> (in Ukr.).
32. Melnyk, M. I., & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2018). *Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: VD "Dakor" (in Ukr.).
33. Grey, R. (2017). *The ICC's First 'Forced Pregnancy' Case in Historical Perspective.* *Journal of International Criminal Justice*, 15(5), 905–930.
34. Bazzel, A. (2012). *Incidents of non-armed conflict forced pregnancy among women of African descent: Case studies in South Africa, Jamaica, and the United States Conference: 140st APHA Annual Meeting and Exposition.* https://www.researchgate.net/publication/266825458_Incidents_of_non-armed_conflict_forced_pregnancy_among_women_of_African_descent_Case_studies_in_South_Africa_Jamaica_and_the_United_States
35. *Ne pryvatna sprava. Domashnye ta seksualne nasyistvo shchodo zhinok na skhodi Ukrainy* [Not a private matter. Domestic and sexual violence against women in eastern Ukraine]. <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5032552020UKRAINIAN.PDF> (in Ukr.).
36. *Trafficking in human beings for the purpose of the removal of organs and forced commercial surrogacy.* National Reporter on Trafficking in Human Beings and Sexual Violence against Children. December 2012. <https://www.dutchrapporteur.nl/publications/reports/2012/12/04/trafficking-in-human-beings-for-the-purpose-of-the-removal-of-organs-and-forced-commercial-surrogacy>
37. *Pro vnesennya zminy do statti 149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo pryvedennya u vidpovidnist z mizhnarodnyimi standartamy* [On amending Article 149 of the Criminal Code of Ukraine to bring it into line with international standards]. *Zakon Ukrainy* (06.09.2018 No. 2539–8). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2539-19> (in Ukr.).
38. *Nepovnolitniy syroty khochut prymusovo zrobyty abort na Kirovohradshchyni* [They want to force a minor orphan to have an abortion in Kirovohrad region]. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1600695-nepovnolitniy-siroty-khochut-primusovo-zrobiti-abort-na-kirovogradschini> (in Ukr.).
39. *16-richna divchyna z internatu na Mykolayivshchyni zrobyla abort. Ymovirno yiyi zmusylo kerivnytstvo i take tam ne vpershe* [A 16-year-old girl from a boarding school in Mykolayiv region had an abortion. Probably the leadership forced her and this is not the first time there]. <https://hromadske.ua/posts/kerivnictvo-internatu-na-mikolayivshchini-zvinuvachuyut-u-primusovomu-aborti-16-richnoyi-divchini-jmovirno-take-tam-ne-vpershe> (in Ukr.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:
Форум права: 68 pp. 38–51 (3).

Related identifiers:

10.5281/zenodo.5075685

http://forumprava.pp.ua/files/038-051-2021-3-FP-Zabuha,Mykhailichenko_6.pdf

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm
[2021_3_6.pdf](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm)

License (for files):

[Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Received: 10.07.2021

Accepted: 31.07.2021

Published: 03.08.2021

Available online: 03.08.2020

Cite as:

Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. (2021). *Форми експлуатації людини: частина II. Форум Права, 68(3), 38–51.*

<http://doi.org/10.5281/zenodo.5075685>

Zabuha, Yu. Yu., & Mykhailichenko, T. O. (2021). *Formy ekspluatatsiyi lyudyny: chastyna II* [Types of Human Exploitation: Part II]. *Forum Prava, 68(3), 38–51.* <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075685>